

Анета СЕРАФИМОВА

СВЕТИ НИКОЛА ВО ШИШЕВСКИОТ МАНАСТИР: КАДРИРАЊЕ НА ЖИВОТОПИСОТ

Клучни зборови: *Св. Никола, житијен циклус, живот и чудодејанија, византиска уметност, поствизантиска уметност, древноруска уметност*

Апстракт: *Во основната традиционална поставка на екстензивниот приказ на Житието на Св. Никола во шишевската приправа, сочинет од четиринаесет сцени во кои се кадрили седумнаесет случки, се вклучени раритетни епизоди и детали, делумно со руска провениенција (Крштевањето, Спасувањето на Христофор од смртта), како и Јавувањето на св. Никола на Стефан Дечански, што сè заедно му дава посебно место на овој циклус меѓу поствизантискиот истотематски корпус на Балканот.*

Животописот на фасцинантната социо-културолошка појава/фигура на епископот Никола од ликиската Мира, светец со трансрелигиска културност, последниве (безмалку) сто години континуирано претставува фокус на истражувачки интерес што резултирало со исклучително обемна „популарна“ и референтна библиографија. Од рецентните случувања проследени со нови научни согледувања за интердисциплинарните аспекти на слоевитата културност на св. Никола и нејзиниот одраз во уметноста, ја издвојуваме тематската изложба *San Nicola - splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente* која беше поставена во Castello Svevo во Бари (2006-2007) под кураторство на Michele Vacci,¹ како и семинарот на тема *En Orient et en Occident le Culte de Saint Nicolas en Europe (X^e-XXIe siècle)* одржан во Lunéville / Saint Nicolas de Port (2013).²

¹ San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente, ed. Vacci Michele, Skira, Milano 2006, +389 (cf. http://opac.regesta-imperii.de/lang_de/anzeige.php?sammelwerk=San+Nicola).

+Splendori+d%27arte+d%27Oriente+e+d%27Occidente; посетено на: 10.10.2016).

² Во Зборникот, на безмалку 500-тини страници, се вклучени 25 научни трудови: *En Orient et en Occident*

Биографирање на легендите за светителот

Процесот на биографирање на легендите за ликискиот епископ од Мира од IV век,³ експониран заштитник на правоверието на Првиот никејски собор, траел од 6 до 12 век и се одвивал во интеракција меѓу усните преданија, пишаните сведоштва и историските факти.⁴ Сумарните сознанија укажуваат на тоа дека животот на св. Никола од Мира е компилиран со истоимениот основач и архимандрит на Сионскиот манастир (+564),⁵ а

le Culte de Saint Nicolas en Europe (X^e-XXIe siècle), Sous la direction de V. Gazeau, C. Guyon et C. Vincent, Les éditions du SERF, Paris 2015, +498.

³ Роден е на 15 март 270 година во местото Патара во малоазиска Ликија каде што од раната младост се прочул по безграничната богоумилност и безусловно-то милосрдие. За време на христијанофобичните цареви Диоклецијан и Максимијан бил мачен и затворан, а како ракоположен ликиски епископ од Мира бил (де)легат на Првиот екуменски собор свикан од царот Константин во 325 година во Никеја. Се упокоил на 6 декември 343 година, ден кога се комеморира неговото свето дело; на 9 мај 1087 година е извршена транслација на неговите мошти од Мира во Бари што претставува празник најнапред воспоставен во Римокатоличката црква. Cf. *Великият минеи четии*, I, декември, дни 6-17, Москва 1904, 589, 595-596; Поповић Ј., *Житија светих за децембар*, Београд 1977, 179-224.

⁴ Jones Ch. W., *Saint Nicholas of Myra, Bari, and Manhattan: Biography of a Legend*, Univ. of Chicago Pr., 1988², +558 (за процесот на транспонирање на легендите во биографски текстови за св. Никола и за важните постхумни датуми коишто влијаеле на тој процес: 7-44). Синтетизиран текст: Vacci M., *The Body and the Image of St. Nicholas*, in: San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente, ed. Vacci Michele, Skira, Milano 2006, 15-30.

⁵ Blum H., *Die Vita Nicolai Sionitae: griechischer Text*, ed. Dr. Rudolf Habelt, Bonn 1997 (cf. <http://www>).

дека основата на поливалентноста на светителските моќи и чудејанија се формирала во предиконоборечкиот период, кога на заштитникот на чистата вера му се припишувале и морските чуда (*Praxis de nautis*) за спас на Мира од арабјанската (сараценската) инвазија на Мала Азија во 7 век. Пренесувањето, поточно грабежот на светите мошти од Мира од страна на трговци-морепловци и нивната транслација во Бари (1087) каде што во 1197 година е осветена раскошната понтификална базилика Св. Никола,⁶ претставува главен сподвижник на продорот на култот во западноевропскиот простор чијшто централен ходочаснички топос претставува токму *San Nicola di Bari*.

Феноменолошките аспекти на биографирање на митовите на знамениотиот светител (наспроти вообичаеното митологизирање на дребните биографски факти на личности во медиевалниот период) се детектирани во книжевните (хагиографски, литургиски, панегирични) дела посветени на св. Никола.⁷ Се смета дека во книжевна форма сите аспекти (*Vita, Thaumata, Praxis: de stratelatis, de nautis, de tributo*) на компилираниот животопис на култниот епископ од ликиската Мира добиле заокружена целост во 14 век,⁸ при што науката го издвојува авторското значење за теолошка систематизација на адорацијата на св. Никола на книжевните пера на Теодор (Исповедник) Студит (*Vita per Michaëlem*), на цариградскиот патријарх Методиј (*Methodius ad Theodorum u Enconicum Methodii*), на Симеон Матафраст (*Vita per Metaphrasten*), како и на Мануел Филес (*Carmina*).⁹ Значајна поединост во повеќе-вековниот *momentum* за канонско форматирање

centrostudinicolaiani.it/articoli/allegato/6.-vita-nicolaisionitae-it.pdf

⁶ Баччи М., *Иконография святителя Николая. Итоги и перспективы научных исследований*, in: *Добрый кормчий. Почитание святителя Николая в христианском мире*, А. Б. Бугаевский (ed.), Скифия, Москва 2011, 296-317.

⁷ Покрај антологискиот труд - колекција на книжнината посветена на св. Никола од G. Anrich (*Hagios Nikolaos, der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen. Band I : die Texte (= Hagios Nikolaos, Saint Nicolas dans l'Église grecque. Textes et recherches. T.1er : les Textes), Échos d'Orient, Vol. 18/ N°115 (1919), 496-502*), незаобичајно треба да се наведе и луцидното промислување на пишаните извори и историските факти на: Jones Ch. W., *Saint Nicholas of Myra*, 123-140, 229-230, 303-306.

⁸ Antonopoulou Th., *A Kanon on Saint Nicholas by Manuel Philes*, *Revue des études byzantines*, 62 (2004), 197-213.

⁹ Anrich G., *op. cit.*, 113-139, 235-267, 546-556; Antonopoulou Th., *op. cit.*, 200-202.

на венерацијата на овој светител е вклучувањето на датумот на неговото упокојување (6 декември) во византискиот литургиски календар/синаксар што се случило околу 900 година,¹⁰ официјален Цариград „се оглушил“ на комеморирањето на транслацијата на светите мошти во Бари (9 мај), датум којшто „отсекогаш е предпочитан во *Ecclesia Catholica Romana*“.¹¹

Древноруската книжнина посветена на св. Никола претставува посебна ризница на легенди за животот и дејанијата (заштитнички, лечебни, духовно-исцелителски/екзорцистички) на светителот, која почнува да се создава во времето на кнезот Јарослав Киевски, а својот „интензитет“ го добива по 15 век.¹² Проучувачите кои сумарно посочуваат 20-ина чуда во детскиот период (од проговорувањето со првата проповед во името Божјо), за време на презвитерскиот период (патувањата во Палестина, изцеление на жената со сува рака, чудејанијата за време на прогоните на Диоклецијан), во епископската фаза (заштитата од ереси и демони, соочувањето со Арие), и други животни и постхумни дејанија (легендите за еден Половец (Куман/Монгол), чудото со киевското новороденче, спасувањето на епископот Теодор Мирски, на Јосиф Химнограф и на свештеникот Христофор од ропство, враќањето на златото на Евреинот, чудото со килимот, исцеление на ослабеното момче и на слепиот), ја квалификуваат оваа биографска колекција на св. Никола како најбогата и исклучително значајна предлошка за илустрирање на житијниот циклус, не само во древноруската уметност, туку и пошироко, особено по 16 век.¹³

¹⁰ Anrich G., *op. cit.*, 205-209.

¹¹ Courses P., *The Translation of St. Nicholas of Myra in Bari*, in: *San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente*, ed. Bacci Michele, Skira, Milano 2006, 90-93.

¹² Преглед на книжевните дела и библиографија во авторефератот на докторската дисертација: Пак В. Н., *Житийные памятники о Николае Мирликийском в русской книжности XI - XVII веков*, дисертација филологических наук, Санкт-Петербург 2000 (cf. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat: <http://www.dissercat.com/content/zhitiiinye-pamyatniki-o-nikolae-mirlikiiskom-v-russkoi>

-knizhnosti-xi-xvii-vekov#ixzz4VxL18vWY; посетено на: 02.10.2016)

¹³ *Николай Чудотворец. Житие и чудеса святителя Николая, архиепископа Мирликийского*, Олма-Пресс, Москва 2002, 11-88 (cf. <https://books.google.mk/books?id=Y6A17jhPwg0C&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>, посетено на: 17.07.2016).

Нотации за ликовноста на житието

За продорот на култот на св. Никола на словено-византискиот Балкан, чијшто зародиш датира уште од времето на христијанската Антика,¹⁴ најголема улога одиграле институционалната црковна логистика олицетворена преку пишаните извоти,¹⁵ и светителскиот статус на прв заштитник на владетелското семејство на Неманиќите.¹⁶ Бројни се примерите на ликовниот одраз на култот на св. Никола - бездруго начесто сликаниот светител во амбиенталното византиско сликарство. Имено, уште од времето на Македонската династија кога светителот добива препознатлива типологија, па сè до падот на Византија, неговата фигура се вклучува во/покрај олтарскиот простор/преграда, во деисисната група како народен застапник пред Бога, во киторските композиции во својство на патрон или медијатор при што, кон средината на 14 век, зачестува неговото претставување во сакос.¹⁷ Иако е неможно да се направи глобален попис, сепак е несомнено дека одразот на култот на св. Никола во иконописот е импресивен при што треба да се издвојат синајската¹⁸ и руската колекција.¹⁹ Збирните согледувања укажуваат дека

¹⁴ Tietz W., *St. Nicholas. Myra and Its Surroundings in Late Antiquity*, in: *San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente*, ed. Bacci Michele, Skira, Milano 2006, 41-42; *Marcelli F., San Nicola from South to North*, in: *San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente*, ed. Bacci Michele, Skira, Milano 2006, 148.

¹⁵ Гагова Н., *Житијниот циклус за св. Никола в Боянската црква и наративните текстове за светеца в јужнославјанската агиографска традиција през XIII век*, in: *Боянската црква между Истока и Запада в изкуството на христијанска Европа*, ed. Б. Пенкова, София 2011, 101-112, 119-121 (со литература).

¹⁶ Миљковић Б., *Немањићи и свети Никола у Барију*, Зборник радова Византолошког института, XLIV (2007), 275-293.

¹⁷ Špehar P. - Tomić Đurić M., *Architectural, Artistic and Archaeological Traces of the Cult of St. Nicholas in Medieval Serbia*, in: *En Orient et en Occident le Culte de Saint Nicolas en Europe (X^e-XXIe siècle)*, Sous la direction de V. Gazeau, C. Guyon et C. Vincent, Les éditions du SERF, Paris 2015, 244-246.

¹⁸ Синтетички преглед базиран на фундаменталната студија на Г. и М. Сотириу: Weitzmann K., *The Fragments of an Early St. Nicholas Triptych on Mount Sinai*, *Δελτίον ΧΑΕ*, 4 (1964-65), *Περίοδος Δ', Στη μνήμη του Γεωργίου Α. Σωτηρίου /1881-1965/* (1966), 11-23 (со постара литература).

¹⁹ Lidov A. M., "The Russian God". *Cult and Iconography of St. Nicholas in Ancient Russia*, in: *San Nicola. Splendori d'arte d'Oriente e d'Occidente*, ed. Bacci Michele, Skira, Milano 2006, 77-88; Smirnova E., *Representations of Saint Nicholas of Myra, The distin-*

доминантен иконографски образец во иконо-презентациите на светителот е неговата симболична инвестира од раката Христова (евангелие) и Богородичина (омофор).²⁰

Почнувајќи од најстариот зачуван синајски примерок/икона,²¹ во фундаменталното дело на Н. Р. Ševčenko е направен синтетички преглед, научна обработка и каталогизација на завидната колекција житијни циклуси на св. Никола во византиската уметност во чишто рамки се вклучени и средновековните примери од Р. Македонија во мариовскиот Манастир (1271), Старо Нагоричане (1316-1318), на иконата од Галеријата на икони во Охрид (средина на 14 век), во Псача (околу 1365-1371) и во Марковиот манастир (1376/77).²² Од оваа колекција издвоено научно внимание заслужува циклусот на св. Никола, патрон на киторјата на Никифор и Ана Каснитзи во Костур (крај на 12 век),²³ во кој е ликовно акцентирана заштитничката улога на светителот преку илустрации на легендите за стратилатите (*Praxis de stratelatis*). Поради раната хронологија на циклусот и поради местото на настанување - Костир, кој бил седиште на Прототроната митрополија на Охридската архиепископија и артистички центар во дијецезата, сметаме дека тој има парадигматично значење за целата област.

Бездруго најразновидните сцени од Николините живот и чуда се наоѓаат во древноруското и новоруското православно сликарство,²⁴ при што светителот има цел спектар на моќи кои се поистоветуваат со подвизите на светите мартитири и со

guishing features of Russian iconographic versions, in: *На траговима Војислава Ј. Ђурића, САНУ / МАНУ, Београд 2011, 397-406.*

²⁰ За двете визии на св. Никола, в. Walter Ch., *Art and Ritual of the Byzantine Church*, Variorum Publications, London 1982, 103-104 (со извори). Оваа тема, иако е дел од житијните случувања (cf. Медиди М., *Стари сликарски приручници, III*, Београд 2005, 455), добила издвоен ликовен третман сè до 18 век кога се приклучува на житијните циклуси.

²¹ Weitzmann K., *op. cit.*, 11-22 (figs. 3-6).

²² Ševčenko N. P., *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Bottega D'Erasmus, Torino 1983, 36-38, 42, 50-51.

²³ За киторскиот натпис и за датирањето, в. Дракопоулоу Е., *Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12^{ος} - 16^{ος} αι.)*, Христијанική Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1997, 37-38, 44 (со постара литература).

²⁴ *Святитель Николай Мирликийский в памятниках письменности и иконографии*, eds. Г. С. Клокова et М. С. Крутова, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006, 15-27, 112-173.

лечебните чуда на светите врач.²⁵ Во науката се укажува на рускиот ракопис со бројни печатени верзии и инспирација за многу гравири - Житије на св. Никола Чудотворец, дело на царските мајстори од епохата на Иван Грозни (втората половина на 16 век); познато е дека овој ракопис со 250 минијатури посветени на знаменитиот светител бил вклучен во Чти-Минеите колектирани и редактирани безмалку 20 години од светиот митрополит Димитриј Ростовски (втора половина на 17 век).²⁶

И покрај отсуството на синтетичка студија за поствизантиските житијни циклуси, врз основа на збирните соглериувања за византиските примероци - нивните иконографско-тематски карактеристики (релација текст-слика), програмската контекстуалност и редакциите,²⁷ како и врз основа на бројната продукција проследена со релевантни студии, можно е да се „извлечат“ контурните карактеристики на ликовноста на циклсот во туркократскиот период. Покрај зголемената честота на претставување што е одраз на променетите социо-историски услови и акцентирањето на заштитничката улога на светителот во одбраната на чистата вера, и неговото доминантно позиционирање во припратите, сцените главно имаат стереотипна иконографија базирана на старите примери. Нарацијата е поретко проширена со епизоди и детали илустрирани во една рамка и со бројноста на сцените во чиј избор (безмалку) задолжителни се најнапред сцените од животот (Раѓањето, Школувањето, Хиротонијата за закон, свештеник и за епископ), на кои се приклучени и чудејанијата (Спасувањето на тројца луѓе од меч, Тројцата војводи во темница, Јавувањето царот Константин), со задолжителните т.н. морски

²⁵ За симболичната поврзаност на св. Никола со Борис и Глеб, Флор и Лавр и со Козма и Дамјан во руското сликарство (посебно во иконописот), в. Smirnova E., *Representations of Saint Nicholas of Myra*, 399-405.

²⁶ Збирка житијни текстови во руска редакција со илустрации од минијатурите во споменатиот ракопис: *Чудеса святителя Николая*, отредктировал *иерей Валерий Дмитриевич Корнев*, священник храма Василия Блаженного г. Вологодонске at <http://www.ierei-korenev.ru/biblioteka/>

nikolai.html#10 (посетено на: 20.10.2016). Ракописот во некогашна надлежност на Московскиот публикуен и Румјанцевскиј музеј, има литографски принт: Петковић С., *Црква Светог Николе у Хиландару*, Хиландарски зборник, 8 (1991), 144-145, заб. 77 (со литература).

²⁷ Ševčenko N. P., *op. cit.*, 155-178. За иконографско форматирање на текстуалните предлошки за животот на св. Никола, в. Walter Ch., *op. cit.*, 88-90; Meguire H., *The Icons of Their Bodies: Saints and Their Images in Byzantium*, Princeton University Press, 1996, 169-186.

чуда, а пак вообичаен завршеток на циклсот е Успението на Св. Никола. Од друга страна, пак, во генералните опсервации за циклсот во православното сликарство од 15 до 18 век треба да се имаат предвид и примерите во кои инвентивно е проширена традиционалната рамка со вклучување на ретки или нови/уникатни епизоди и детали при што наративот добил екстензивна сценска презентација при што треба да се издвојат циклсите во Св. Никола во Подврх (1613/14)²⁸ и во параклисот на Св. Никола во Пекската патријаршија (1673/74).²⁹

Посочените сублимирани согледувања ги препознаваме и во современите циклуси на подрачјето на Р. Македонија кои сè уште немаат целосна научна акрибија. Имено, се работи за житијните циклуси на св. Никола во припратата на Топличкиот манастир (1534/35),³⁰ во протесисот на Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане (последна третина на XVI век),³¹ во припратата/пронаосот на Шишевскиот манастир (1630),³² во тремот на црквата Преображение на манастирот Зрзе (1634/35),³³ како и на престолната иконата св.

²⁸ За циклсот кој брои дваесет и седум сцени, насликани од попот Страхиња, и за неговите иконографско-тематски паралели, в.: Пајић С., *Циклус светог Николе у Подврху: програмске и иконографске особености*, in: Ѓурђеви Ступови и Будимљанска епархија, eds. М. Радујко et al., Беране - Београд 2011, 615-629 (со литература).

²⁹ Циклсот е дело на зографот Радула и брои дваесет и шест сцени: Ракић, *Радул. Српски сликар XVII века*, Галерија Матице српске, Нови Сад 1998, 85-90.

³⁰ Митревски Н., *За свети Никола и циклсот во припратата на Топличкиот манастир*, *Balkanoslavica* 30-31 (2002), 111-135 (=Митревски Н., *Споменици на фрескоживописот од XVI и XVII век во Демирхисарско*, Институт за старословенска култура - Прилеп / Матица македонска, Прилеп 2003, 91-100).

³¹ Идентификација на насловите на четири сцени кај: Машниќ М.М., *Сидното сликарство на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во Младо Нагоричане*, Зборник за средновековна уметност, н.с. 6, Музеј на Македонија (2007), 142 (=Машниќ М.М., *Сидно сликарство цркве Св. Ѓорѓа Победоносца у Младом Нагоричину*, Зборник Матице српске за ликовне уметности, 40 (2012), 22.)

³² Идентификација и опис на сцените во програмски/монографски контекст: Василески А., *Манасир Свети Никола Шишевски*, in: Матка. Културно наследство, Данте, Скопје 2011, 227-229.

³³ Митревски Н., *Циклсот на св. Никола во тремот пред црквата Св. Преображение во манастирот Зрзе*, Зборник за средновековна уметност, н.с. 6, Музеј на Македонија (2007), 175-184 (=Митревски Н., *Фрескоживописот во Пелагонија од средината на XV*

1. Раѓање и крштевање на св. Никола / *The birth and the baptism of St. Nicholas*

Никола со сцена на Раѓањето од манастирот Ореоец (1595-1603)³⁴, како и на иконите св. Никола со житие (обете од првата четвртина на XVII век) од црквата во струшкото село Враништа³⁵ и од Музејот на Македонија (инв. бр. 353).³⁶

Шишевскиот циклус

Циклусот на патронот св. Никола во Шишевскиот манастир е илустриран во втората зона на припратата. На источниот ѕид, јужно од патронската ниша и ктиторскиот натпис кој обелоденова дека црквата е живописана (15.04.-25.06.) 1630 година со заложба на кожарот Калогиијан, кога игумен бил Јаков, а јеромонах Јон, за време на скоп-

скиот митрополит Симеон,³⁷ е насликана сцената *Раѓањето на св. Никола (РОЖЬСТВО СЪГО НИКОЛЫ)*³⁸ во која е влучено и *Крштевањето на св. Никола (КРШТОЖЕ...)* (Сл. 1). На левата страна на сцената, која претставува традиционален циклусен почеток, е претставена родилката Нона во постела на која три моми ѝ принесуваат понуди, а четвртата со чоканче во десната рака, насликана покрај неа, ѝ помага да се исправи. Во централниот дел на сцената е насликано капењето на младенецот

до крајот на XVIII, МАНУ / Фондација Т. Костовски, Скопје, 2009, 262-268).

³⁴ Машник М.М., *Манастирот Ореоец*, Национален конзерваторски центар - Скопје, Скопје 2007, 78, ск. на стр.79.

³⁵ Cvetkovski S., *The Hagiographical Icon of St. Nicholas from the Church in Vraništa, Struga Country*, Патримониум.МК, VII (2014), 261-267.

³⁶ Поповска-Коробар В., *Икони од Музејот на Македонија*, Скенпоинт 2004, 273.

³⁷ Анализа на програмскиот концепт и на одделни тематски целини и атрибуција на сликарството на работилницата која ја живописала припратата на Кучевишкиот манастир, а потем и повеќе цркви во Овчарско-кабларскиот регион: Серафимова А., *Прилог кон проучувањата на една сликарска работилница од 30-тите години на 17 век*, Културно наследство, 24-25, 1997/98 (1999), 47-73; eadem, *Чуда и поуке Христове у Шишевском манастиру Светог Николе (1630)*, Саопштења, XL-2008 (2008), 127-149; eadem, *The Old Testament Wall Paintings in the Šiševo Monastery of St. Nicholas (1630)*, Scripta & e-Scripta. The Journal of Interdisciplinary Mediaeval Studies, Vol. 10-11/2012, eds. R. Cleminson and E. Moussakova (2012), 361-391.

³⁸ Транскрипцијата на претпоставените зборови/букви е означена со аглести загради.

кој, подигајќи ја десната дланка во заштитнички указ, е исправен во садот крај кој се насликани две женски фигури од кои десната го допира, а левата истура вода врз него. На десниот дел од сцената е претставено крштевањето на св. Никола со идентична иконографија на онаа од капењето, кое го извршува свештеник поставен на десната страна.

Познато е дека стереотипната матрица на сцената е моделирана врз стар шаблон преземен од Раѓањето на Богородица.³⁹ Во неа, соодветно на клучноста на првото чудо со кое светителот ја манифестира својата посебна природа стоејќи повеќе часови на нозе,⁴⁰ преовладува епизодата со капењето на младенецот, но детаљот со исправената фигура на малиот Никола кој самостојно стои, е пренебрегнуван во сцените по 14 век.⁴¹ Успивањето на Никола облечен во бебешки повој, мотив типичен за преземениот шаблон (Раѓање на Богородица), е поретко визуелизирано.⁴² Во науката е исто така нотирано дека варирачки елемент во иконограскиот образец е положбата на рацете на малиот Никола кои се најчесто орантно поставени, а поретко спуштени крај телото. Оттука, специфика на шишевскиот примерок е положбата

³⁹ Babić G., *Sur l'icônographie de la composition "Nativité de la Vierge" dans la peinture Byzantine*, Зборник радова Византолошког института, 7 (1961), 172-173.

⁴⁰ Во книжевните извори кои ја наведуваат оваа мислувајќи случај, се наведува и дојде на св. Никола, поточно одбивањето на бебето да прими подој во средите и петците (Ševčenko N. P., *op. cit.*, п. 3 on p.67) што, за разлика од повеќето примери како Нона го дои св. Никола во западноевропската, не се слика во византиската уметност.

⁴¹ За чудото при капењето и исправената става на младенецот Никола без/со „човечка поддршка“: Ševčenko N. P., *op. cit.*, 68-69 (извори, компаративни анализи и библиографија). Таква иконографија има сцената во топличкиот нартекс и на иконите од Ореоечкиот манастир и Музејот на Македонија: Митревски Н., *Споменици на фрескоживописот од XVI и XVII век во Демирхисарско*, 92, заб. 140-144 (дава исти примери и прави неточни паралели); Машниќ М. М., *op. cit.*, сл. 72; Поповска-Коробар В., *op. cit.*, сл. 83 (Капењето на св. Никола е посебна сцена).

⁴² На примерот од тремот во Зрзе (Митревски Н., *Фрескоживописот во Пелагонија*, 264), треба да му се приклучи и оној од Младо Нагоричане кој е сигнификантен и по фигурата во свештеничка облека, која во седечки став и со книга во раката на која има кирилични букви, го благословува новороденчето; оваа „дополна“ е алузивна на крштевањето коешто (според житијните текстови) го извршил истоимениот Николин стрико, тогашен епископ на Патара.

на десната рака која е алузивна за индивидуалните претстави на св. Никола од/по 14 век.⁴³

Крштевањето на св. Никола, сцена досега непозната во византиските житијни презентации, е ретка и во поствизантиската уметност.⁴⁴ Нотираното руско потекло на оваа случка од животот на светителот,⁴⁵ се базира на предлошка во која првото чудо при капењето на новородениот Никола (според бројни извори) од раката на неговиот истоимен стрико, инаку епископ на Патара, е поистоветено со крштевањето што довело до композициско-иконграфска едноличност на двата мотива.⁴⁶ Вклучена меѓу базичните сцени на житијната презентација, Крштевањето е претставено како одделна епизода веднаш до Раѓањето на бројни руски икони.⁴⁷ Веројатно поради недостиг на простор, шишевската претстава на крштевањето е сведена на елементарна иконографија во која не се вклучени родителите на св. Никола - Нона и Теофан/Епифаниј.

Првата сцена на јужниот ѕид е *Св. Никола оди на училиште (ΠΡΗΒΕΔΩΣΕ ΣΤΗΝ ΣΧΟΛΗΝ [ΚΝΥΓΩ])* (Сл. 2). Младиот Никола, придружен од својата мајка, пристапува во училишна одаја во која, на десната страна се насликани учителот, облечен во химатион и со тонзура на главата и четири ученици во стихари, сите седнати на клупа. Никола и уште еден ученик ги покажуваат испишаните табли со кирилични букви.

Образованието од свети книги е сцената која е составен дел на Николините житијни циклуси, при што образецот на нејзиното иконографско моделирање е детектиран во Сретението и во Првите чекори.⁴⁸ Соодветно на текстуалната прелошка, учи-

⁴³ За генезата на овој иконографски модел кој се актуелизира во времето на Палеолозите, преку анализата на иконата Св. Никола со донатори (1322-1325) од базиликата во Бари, в. Миљковић Б., *op. cit.*, 286-288 (сл. 6, цртеж 1).

⁴⁴ За примерите во Подврх (1613/14), третиран како најстар познат во ѕидното сликарство, и за оној од хиландарскиот параклис на Св. Никола (1664): Пајић С., 617-618; Петковић С., *Црква Светог Николе у Хиландару*, 136, сл. 14.

⁴⁵ Крштевањето не се споменува во познатите средновековни словено-византиски извори.

⁴⁶ Lidov A. M., *op. cit.*, 84-86.

⁴⁷ Smirnova E., *Moscow Icons 14th-17th Centuries*, Cat. 42, 206; Αχειμάστου - Ποταμιάνου Μ., *Η παλαιόρωσικη τέχνη στη Συλλογή του Μουσείου Αντρέϊ Ρουμπλιόφ (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, 11, 13, πιν. 28, πιν. 38; Алпатов М. В. - Родникова И. С., *Псковская икона XIII-XVI веков*, Аврора, Ленинград 1991, 314-315, сл. 137.

⁴⁸ Ševčenko N. P., *op. cit.*, 73-75 (извори, компаративни анализи и библиографија).

2. Св. Никола оди на училиште, Ракоположување на Св. Никола за ѓакон и Ракоположување на Св. Никола за свештеник / The schooling of St. Nicholas, The consecration of deacon and priest

телот може да биде во монашка облека⁴⁹ и, поретко, во лаичка облека,⁵⁰ а пак Никола може да биде придружуван од мајка си или од обата родител. ⁵¹ Сигнификантен детал во нашата сцена со традиционална иконографија е претставата на учителот кој многу потсетува на фигурата на евангелистот Лука насликан (безмалку над сцената) во југозападниот пандагиф. Вклучувањето на учителската фигура која несомнено има профетски/апостолски статус, може да се поврзе со житијните извори во кои Николините дела панегирично се именува како „рамноапостолски бидејќи ги следат апостолските завештанија“. ⁵² Слична средовечна фигура со изглед и става на пророк или филозоф, која не е забележана меѓу поствизантиските примери, нотираме во Љевишка. ⁵³

Следните три сцени ги илустрираат хиротониите на св. Никола во ѓакон, свештеник и епископ: *Ракоположување на Св. Никола за ѓакон* (РАКОПОЛОЖЕНИЕ] СТАГОНЪ ВЪ ДІАКОНЪ) (Сл. 2), *Ракоположување на Св. Никола за свештеник* (...МЕНИЕ [СТАГОНЪ] ВЪ ІЕ..Ъ), *Ракоположување на Св. Ни-*

кола за епископ (...МЕНИЕ СТІА...) (Сл. 3). Сите три сидни слики имаат схематизирана сценографија и мизансцен. Имено, во ентеријер „затворен“ со централна куполна градба и две странични со кораби, пред чесна трпеза се поставени св. Никола (лево) и еднолично насликан старолик (архи)јереј (во третата сцена прокелавен) со полиставрион и омофор со отворена книга во рацете, којшто ординацијата ја извршува во присуство на еден свештеник насликан зад и двајца ѓакони пред него, сите со тонзури. Соодветно на напредувањето во свештенската хиерархија се менува и староста и облеката на св. Никола: млад ѓакон во стихар, средовечен свештеник во фелон и епитрахил и бело-кос епископ во полиставрион и омофор. Соодветно на обредниот чин и на ерминиските упатства, ⁵⁴ св. Никола е насликан со молебно подадени раце и во став на поклон кон првосвештеникот.

Според досегашните проучувања, сцените со ракоположување во свештенички чин кои, зборувајќи воопштено, не се чести во византиската уметност, ⁵⁵ претставуваат (скоро) задолжителен дел од Николиниот циклус. Оттука, серијата од шест последователни сцени насликани во Подврх (1613/14) ⁵⁶ и нивното изоставане од истиот автор, попот Страхиња, во Градиште (1620/21), ⁵⁷

⁴⁹ Монахот-учител ја симболизира теолошката наобразба на св. Никола која, според изворите, почнала од неговата шестгодишна возраст: Anrich G., *op. cit.*, 4-5 (Vita Nicolai Sionitae).

⁵⁰ Претставувањето на учителот како лаик е втемелено на изворите кои ја нагласуваат вродената ерудиција на малиот Никола, наспроти која „сите биле припрости селани“: Ševčenko N. P., *op. cit.*, 74, п. 6 (со извори).

⁵¹ Компаративен материјал кај: Митревски Н., *Фрескоживописот во Пелагонија*, 265 (со литература).

⁵² Anrich G., *op. cit.*, 139-142.

⁵³ Панић Д. - Бабић Г., *Богородица Љевишка*, Српска књижевна задруга, Београд 1975, 65, сл. XXXVI, ск. 20.

⁵⁴ Медић М., *op. cit.*, 456.

⁵⁵ За ретките примери на сцени со приказ на хиротонија во византиската уметност: Walter Ch., *op. cit.*, 91-95, 130-136 (предлошки и анализа).

⁵⁶ За сцените на кои св. Никола е ракоположен за чтец, монах, pol'diakon (што би одговарало на полу/предѓакон), ѓакон, свештеник и епископ (dmitropolit7): Пајић С., *op. cit.*, 618-620 (со богата анализа и литература).

⁵⁷ Ђурић В., *Фреско сликарство манастира Гра-*

претставуваат ретки примери. Во овој контекст треба да се додаде и ретката натписна легитимација на хиротонијата на св. Никола за митрополит.⁵⁸ Во монотоната схема на шишевската трисцена серија, вниманието го привлекува детаљот со ножиците во рацете на првосвештеникот во првата сцена кога младиот Никола го прима ѓаконскиот завет од стрико му, патарскиот епископ Никола.⁵⁹ Според достапната литература, единствената паралела на овој детаљ ја согледуваме во Подврх,⁶⁰ каде е насликана сцената кога св. Никола го прима монашкиот потстриг т.н. мала схема или мантија.⁶¹ Оттука, шишевската сцена со Николиното примање на ѓаконскиот завет е многу ретка бидејќи е всушност алузија на неговото замонашување.

3. Ракоположување на Св. Никола за епископ /
The consecration of bishop

Следните две случки од житието на св. Никола се кадрирани во една сликарска рамка. На левата страна е *Јавувањето на св. Никола на сон на епархот Евлавиј* (ИВЕНСЕ СТЫИ ѠВЛАВ[И]ОУ БЪ СНЪ), а до него е *Јавувањето на царот Константин* (нечитлив натпис) (Сл. 4). Епархот има изглед на старец, додека царот Константин,

дишта у Паитровићима, Историјски записи, XVII/1 (1960), 276.

⁵⁸ Базиран на непозната текстуална предлошка, овој натпис се среќава на сцените во припратата на Св. Никола Дабарски (1573/74), во Подврх (1613/1614), на житијната икона од Подврх (1664/65) и во пеќскиот параклис на Св. Никола (1673/74): Пејић С., *Манастир Свети Никола Дабарски*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2009, 165; Пајић С., *op. cit.*, 619 (заб. 34); Ракић З., *op. cit.*, 149, 170.

⁵⁹ За името на свештеникот кој учествувал во крштевањето на светителот и во неговата хиротонија за ѓакон, в. Ševčenko N. P., *op. cit.*, 67, п. 1-3, 76.

⁶⁰ Пајић С., *op. cit.*, 618-619 (со литература).

⁶¹ Сф. Мирковић Л., *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве, Други посебни део (Свете тајне и молитвословља)*, Задруга штампарских радника „Родољуб“, Београд 1926, 164-170 (Cf. https://svetosavlje.org/wpcontent/uploads/2016/03/III_LazarMirkovic_PravoslavnaLiturgika_DrugiDeoSveteTajneIMolitvoslovlja.pdf; посетено на: 18.09.2016)

означен со ореол, има отворена круна на главата. Постелата на царот е искосена и слична на престола, додека Евлавиј спие на софа.

Сцената со која претходните две случки имаат контекстуална поврзаност, *Тројцата војводи во темница* (СТЫИ НЗБАВН МЪЖН БЪ ТАМНИЦИ) (Сл. 5), е насликана во продолжение, на соседниот западен ѕид. Војводите, физиономски дефинирани како старец, средовечен и момче, се облечени во кратки туники, а нозете им се вклетштени со дрвена стега. Сликаната рамка, крокирана фортификација со одбрамбени кули, јасно го фланкира затворскиот ентериер.

Проучувањата на книжевните извори за животот на св. Никола ги апострофираат таканаречените легенди за стратилатите (*Praxis de stratelatis*) како есенцијални за чудејанијата на светецот поврзани со Првиот екуменски собор,⁶² при што хронологијата на настаните е прецизно циклусно дефинирана преку сцените: Св. Никола спасува тројца луѓе од меч,⁶³ Тројцата војводи во зандана, Јавувањето на царот Константин, па потем и на епархот Евлавиј, Тројцата војводи пред царот

⁶² Anrich G., *op. cit.*, 368-376 (особено: 375).

⁶³ За оваа сцена в. подолу.

4. Св. Никола се јавува на сон на епархот Евлавиј и на царот Константин / St. Nicholas appears to Ablabius and to Constantine

Константин и Тројцата војводи му се заблагодаруваат на царот.⁶⁴ Овој редослед е запазен во ансамблиите кои се осмислени од високи теолошки ерудити,⁶⁵ што не е чест случај особено во поствизантискиот период.⁶⁶ Шишевскиот сувопарен приказ е необичен и редок поради поставеноста на јавувањето на светецот на епархот пред царот Константин.

На северниот дел на западниот ѕид (до Успението на Богородица) е насликана сцената *Св. Никола спасува три девојки од блуд* (СТЫН ПРННЕСЕ ЗЛАТО ВЪ ДОМЪ СТЫРЦЪ) (Сл. 6). Во предниот план

⁶⁴ Ševčenko N. P., *op. cit.*, 104-124 (компаративни анализи).

⁶⁵ За пример ги посочуваме житијните циклуси на св. Никола во Дечани, Марковиот манастир и Св. Никола Дабарски: Кесић-Ристић С., *Циклус св. Никола*, во: Зидно сликарство манастира Дечана. Граѓа и студије, Уредник В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 314-315; Мирковић Л. - Татић Ж., *Марков манастир*, Нови Сад 1925, 67-72, сл. 80-81; Пејић С., *op. cit.*, 165-166 (компаративни анализи).

⁶⁶ За поствизантиските примери на сцените во Македонија в. Митревски Н., *Споменици на фрескоживописот во Демирхисарско*, 95-97.

на сцената е поставена широка постела на која, покриени, спијат три-те ќерки, облечени во фустани со декориран пораб околу вратот.⁶⁷ Во заднината, лево, св. Никола му подава шамиче (а не кесе со пари) на сиромавиот таткото кој, насликан со плачен лик, се покајува поради тоа што ги терал ќерките да заработуваат преку блудничење.

Според дел од пишаните извори оваа случка заедно со исцелението на жената со сува рака (поретко сликана), хронолошки припаѓа на првите Николини чуда кои светителот ги направил пред добивање на епископскиот статус т.е. во презвитерскиот период.⁶⁸ Познати се три иконографски модели на повеќевековната визуелизација на сцената, почнувајќи од 11 век кога таа е сведена на Јавувањето на св. Никола и покајанието/плачот на грешниот татко,⁶⁹ потем наративна ликовна форма, применета и во шишевскиот примерок, која се актуелизира во дваесеттите години на 14 век,⁷⁰ како и модел кој го претставува Јавувањето на св. Никола на блудните моми.⁷¹ Сигнификантно во шишев-

ското решение на сцената е детаљот со шамичето во светителските раце кое, заедно со плачното лице на грешниот татко, го олицотворува неговото покајание/плач, наспроти другите пратстави во кои е ликовно „фиксирана“ неговата благодарност за даданите средства (пари) за битствување.⁷²

Циклусот продолжува на северниот ѕид (з.и.) со илустрација на сцената *Св. Никола спасува тројца луѓе од меч* (СТЫН НЗБАВН ТРН МОЖН Ч МЪЧЪ) (Сл. 7). Следејќи ја традиционалната иконо-

⁶⁷ Примери во кои девојките се претставени голи, како и грешниците во Страшниот суд, в. Пајић С., *op. cit.*, 621 (особено заб. 45).

⁶⁸ Cf. Anrich G., *op. cit.*, 118-123.

⁶⁹ Cf. Weitzmann K., *op. cit.*, 14, 18-19.

⁷⁰ Опширно кај: Ševčenko N. P., *op. cit.*, 88-90 (компаративни анализи и литература).

⁷¹ Се чини дека овој модел се актуелизира во поствизантискиот период во иконописното сликарство: Chatzidakis M., *Icons*, in: Patmos. Treasures of the Monastery, Egdotike Athenon, Athens 1988, 106-107, pl. 15.

⁷² Спецификата на шишевскиот примерок не се среќава во другите познати претстави на истоимената сцена во Македонија: Митревски Н., *Споменици на фрескоживописот во Демирхисарско*, 94-95.

графија е насликан моментот кога светителот (лево) го сопира целатот во неговата намера да ги егзекутира тројцата ликијци кои, како и војводите во зандана, имаат иста типологија на белокош старец, средовечен и млад човек, кои имаат заеднички повез на очите, а врзаните раце им се поставени напред.

Познато е дека ова е првата случка од легендите за стратилатите и дека таа претходи на случувањата поврзани со војводите т.е. со епархот Евлавиј (кој ги наклеветил) и со царот Константин (кој ги помилувал).⁷³ Сцената останува схематски непроменета и во поствизантискиот период кога, како и претходно, варирачки детаљ е положбата на врзаните раце,⁷⁴ како и тоа дали осудените мажи се насликани со/без превез на очите.⁷⁵

Во следната сцена, насликана на северниот ѕид, се кадрирани две случки: *Св. Никола го спасува Димитриј од давење* (СѢТЪН НЗБАВН ДІМІТРИЄ ѿ ГЛБННЕ МОРСКЕ) и *Св. Никола го избавува Христофор од смрт* (СѢТЪН НЗБАВН ХРИСТОФОРЯ ѿ МЪЧЬ) (Сл. 8). На левата страна св. Никола подава рака на голобрада машка фигура која ја извлекува од водниот басен, додека на десната страна, во ридест пејзаж, светецот го сопира целатот при обид да го егзекутира средовечниот презвитер Христофор којшто носи фелон под кој се назира епитрахилот.

⁷³ В. погоре заб. 68-71.

⁷⁴ Според научните истражувања, шишевската варијанта со поставеност на рацете напред е поретка во византиските презентации и таа не е во согласност со нарациите за случката, cf. Ševčenko N. P., *op. cit.*, 104-105, 108; Кесић-Ристић С., *op. cit.*, 314.

⁷⁵ Доминантна варијанта во македонските претстави од 15 до 18 век е поставеноста на рацете однапред, како и преставувањето на ликијците без превез на очите: Митревски Н., *Споменици на фрескоживописот во Демирхисарско*, 97-98 (со примери).

5. Тројцата војводи во темница / The three generals in prison

Иконографијата на сцената со спасување на Димитриј, која е дел од постхумните чуда на светителот, може да има збиена иконографија, најчеста во иконописот, каква што е и шишевската, и традиционална редакција,⁷⁶ почеста во ѕидното сликарство, во која е вклучен и бродот кој бил потопен.⁷⁷ Во науката се нотирани и ретки екстензивни илустрации во кои е вклучен и епилорот - средбата на момчето со родителите (мајка му).⁷⁸

Случката со свештеникот Христофор е непозната во словено-византиската книжнина посветена на св. Никола. Нејзиното потекло е „детектирано“, во руската житијни извори, а илустрации на случката во проширена редакција преку две минијатури се нотирани во Житијето на св. Никола Чудотворец (16 век) вклучено во Чти-Минеите на

⁷⁶ Ševčenko N. P., *op. cit.*, 149-150.

⁷⁷ Сцената во оваа иконографија ја регистрираме во Николиниот циклус во Младо Нагоричане, насликана до *Тројцата војводи во темница*. М. М. Машниќ (Машнић М. М., *op. cit.*, 22) ги идентификува сцените *Раѓање*, *Чудото на море* (?), *Спасувањето на тројца мажи од погубување* (?) и *Успение*.

⁷⁸ Кесић-Ристић С., *op. cit.*, 316.

6. Св. Никола спасува три девојки од блуд /
The story of the three maidens

свети Димитриј Ростовски.⁷⁹ Имено, соодветно на расказите за случката, митиленскиот свештеник Христофор, одејќи на поклонение на Николиниот гроб во Мира, бил пресретнат и заробен од Арабјани, кои трипати се обиделе да го егзекутираат, но мечот на целатите на чудесен начин не станувал. По објаснувањето на Христофер, исплашените „безверни“ Арабјани, заминале да се поклонат на гробот на св. Никола во Мира.⁸⁰ Сцената, главно во збиена иконографија како и во шишевската припрата, се среќава најчесто на руските житијни икони на св. Никола при што, во поредувањето на посмртните случки, е следната по Спасувањето на Василиј од Сарацените.⁸¹

Следната сцена е токму приказот како *Св. Никола го спасува малиот Василиј од Сарацените*

⁷⁹ Избавление священника Христофора от усекновения мечом in: *Чудеса святителя Николая по его успению* at <http://www.ierei-korenev.ru/biblioteka/nikolai.html#10> (посетено на: 20.10.2016)

⁸⁰ Се претпоставува дека се работи за случка од 7 век и дека првите верзии на текстот (со спомнување на сараценски целати) датираат од 11 век: Пак В. Н., *op. cit.*, 2.2.1.

⁸¹ Αϋεϋιάστω - Ποταμίανου Μ., *op. cit.*, 11, πλв. 28.

(СТЫН ПРНЕСЕ ...СБОУ) (Сл. 8).

На левата страна св. Никола го принесува младиот Василиј, чишто нозе лебдеат над подлогата, на неговите родители и уште двајца мажи кои се седнати околу пространа маса/клупа на која има мноштво садови и ножеви. Василиј има чаша во форма на рог во левата и ибрик во десната рака. Тој е облечен во долго палто кое се врзува во горниот дел, а на главата има лаичка капа/шубара. Неговата облека, која сличи на кафтан, е идентична со онаа на машката фигура насликана на десната страна.

Оваа сцена, една од најчесто сликаните во османлискиот период, се базира на популарното постхумно Николино чудо за убавиот Василиј. Тој бил син на богоумилен мирликиец,⁸² којшто на празникот на светителот бил грабнат од Арабјани/Сарацени и пренесен на Крит каде што бил поставен за пехарник на локалниот емир, а бил вратен на родителите по

точно една година со помош на чудодејната моќ на св. Никола.⁸³ Во науката е нотирана нејзината екстензивна иконографија во две сцени, Спасувањето на момчето од сараценското ропство и Враќањето на родителите,⁸⁴ како и концизната редакција, сведена на претставите на светителот, Василиј и родителите, најчеста во иконописот.⁸⁵ Шишевскиот модел ги повторува сите елементи на доминантниот византиски образец⁸⁶ со додвки кои имаат ориентална провениенција (кафтани, ибрици), кои се препознаени во визуелизацијата на оваа сцена во туркократскиот период.⁸⁷ Едновремено треба да се издвои и детаљот со по-

⁸² Во руските извори таткото на Василиј е именуван како Агрик: <http://www.ierei-korenev.ru/biblioteka/nikolai.html#10> (посетено на: 10.11.2016).

⁸³ Текстурални извори, компаративна анализа и литература: Tsitouridou A., *À propos de deux nouvelles représentations de 'l'enfant Basile' dans le cycle de Saint Nicolas*, *Cirillomethodianum*, 3 (1975), 178-182.

⁸⁴ Пајић С., *op. cit.*, 622, заб. 59-60, сл. 8.

⁸⁵ Поповска-Коробар В., *op. cit.*, кат. 83.

⁸⁶ Cf. Ševčenko N. P., *op. cit.*, 144-148.

⁸⁷ Cf. Ракић З., *op. cit.*, 88 (примери и литература); Пајић С., *op. cit.*, 622, сл. 8.

дигање на чашата т.е. здравицата која ја препознаваме во средновеќната фигура насликана на десната страна.⁸⁸

Во следната сцена, *Чудото на море* (СТЪН НЗБАВН КОРАБЪ ѿ МОРЕ) (Сл. 9), е насликан Св. Никола, седнат крај кормилото на едреникот, како со благослов го смирува морето и ги спасува патниците. Четворица од патниците се во коработ, а петтиот - момче со кратка туника, е искачен на јарболот на кој се гледа собраното едро. Водната површина е исполнета со риби, а во предниот регистар е насликан помал чамец за спасување.

Поради непрецизностите и недоследностите во податоците што ги нудат пишаните извори за Николините чуда на море и поради нивното сведување на безмалку едноличен иконографски шаблон, многу тешко може прецизно да се идентификува точната тема на случката/сцената.⁸⁹ Истражувачкиот напор е значително олеснет кога случката има некои дистинктивни елементи, како на пример претставените демони на врвот на јарболот/едрата,⁹⁰ или кога во сценската легенда има прецизна одредница што, наспроти доминантната паушалност, се случува исклучително ретко. Во нашиот примерок дистинктивен елемент е епизодата на момчето на јарболот којшто ја одредува оваа сцена како претстава на чудото на пловидбата кон Јерусалим, за која раскажуваат повеќе извори, а најпрецизно *Vita Nicolai Sionitae*.⁹¹ Имено, тргнувајќи од

7. Св. Никола спасува тројца луѓе од меч /
St. Nicholas saves three men from execution

Андријака - пристаниште на Мира, бродот се упатил кон Светата Земја. Набрзо, упаѓајќи во голема бура, беспомошните патници го повикале св. Никола на помош по што тој веднаш се појавил и го „скротил морето“. Во расказот се вели дека следниот ден бил саниран скршениот јарбол од страна на младиот египјанец Амониј кој, при поправката, се слизнал од височина и веднаш починал. Тогаш св. Никола повторно се појавил и го оживеал момчето. Применетиот модел во шивевската приплата го имплицира и „воскресното чудо на св. Никола на младиот Амониј“. Ова т.н. морско и спасителско чудо е едно од првите животни дела на светителот извршени на море, чија бројка е особено голема во руските извори. Тие претставуваат круцијална компонента во дефинирањето на неговите светителски моќи/аспекти и оттука се фреквентно сликани меѓу житијните сцени.⁹² Епизодата со младиот Амо-

ниј

⁸⁸ За специфичната иконографија на сцената во Псача во која се препознаени елементи на искажување на радост преку здравица (подигната чаша), в. Tsitouridou A., *op. cit.*, 179, p. 1.

⁸⁹ Cf. Ševčenko N. P., *op. cit.*, 95-103 (извори, примери и литература).

⁹⁰ *Ibidem*, 99-101.

⁹¹ Anrich G., *op. cit.*, 23-27, 401, 463.

⁹² Интересно е дека меѓу малубројните циклуси без претстава на морски чуда, два се наоѓаат во Македонија, во Манастир и Марков манастир: Коцо Д. - Миљковиќ-Папек П., *Манастир*, Скопје 1958, 88-90; Мирковиќ Л. - Татић Ж., *op. cit.*, 67-72.

8. *Св. Никола го спасува Димитриј од давење, Св. Никола го избавува Христофор од смртта и Св. Никола го спасува малиот Василиј од Сарацените / St. Nicholas rescues Demetrius from drowning, St. Nicholas rescues Christopher from death and St. Nicholas rescues Basil from Saracens*

ниј ретко се среќава во сидното презентирање на чудото на море за време на ходочасничкото патешествие кон Јерусалим.⁹³ Интересно е тоа што сцената е вклучена меѓу чудата на св. Никола со опис на оваа епизода во ерминијата на Дионисиј од Фурна.⁹⁴

На последната сцена на северниот сид е илустрирано *Успението на Св. Никола* (ἸΣΠΕΝΝΕ ΣΤῸΜῸΣ ΝΙΚΟΛΑΕ) (Сл. 9). Во средишниот дел е поставен одарот со светителот. На заупокојната литургија чинодејствуваат двајца архијереи означени со нимбови поставени крај главата на светецот, и двајца ѓакони со тонзури од кои едниот, во орнаментиран стихар, е поставен централно и држи книга во рацете. Меѓу монасите кои се збогуваат од светителот има и две лаички фигури.

Најисцрпниот текст којшто ја опишува смртта и опелото на св. Никола се наоѓа во *Vita Nicolai Sionitae*, но според научните согледувања во него се интерполираат личности од времето на исто-

имениот основач и архимандрит на Сионскиот манастир.⁹⁵ Веќе од 15 век, особено карактеристично за рускиот житијен корпус,⁹⁶ оваа сцена е придружувана од Транслацијата на телото од Мира во Бари.⁹⁷ Шишевската сцена, базирана на успенскиот иконографски шаблон, има идентична иконографија како и најголемиот број истоимени сцени.⁹⁸ Компаративно, таа припаѓа на групата „збиен тип“, без претстава на епизодата со собирањето на чудотворниот елеј од мироточивиот светител,⁹⁹ и без формалните белези на приказ на опело (темни фелони и превези на главата, певци со хириноични гестови) кои се среќаваат во ансамблиите создадени од учени сликари/критори.¹⁰⁰ Во оваа смисла треба да се издвои сцената во

⁹⁵ Anrich G., *op. cit.*, 52-55.

⁹⁶ Cf. Αχειμάστου - Ποταμιάνου Μ., *op. cit.*, 11, 13, πιν. 28, πιν. 38; Алпатов М. В. - Родникова И. С., *op. cit.*, 134-135.

⁹⁷ Поствизантиски примери на подрачјето на Пеќската патријаршија в. кај: Петковић С. *Зидно сликарство на подручју Пеќке патријаршије 1557-1614*, Матица српска, Нови Сад 1965, 194, 208, 211; Пајић С., *op. cit.*, 623, сл.8-9.

⁹⁸ Cf. Ševčenko N. P., *op. cit.*, 134-135, 156.

⁹⁹ За дечанскиот и други примери: Кесић-Ристић С., *op. cit.*, 316.

¹⁰⁰ Како што се на пример сцените во Марковиот манастир (cf. Мирковић Л. - Татић Ж., *op. cit.*, 71-72, сл. 82) и во Св. Никола Дабарски (cf. Пејић С., *op. cit.*, 166-167, за опелото и за мотивот на преземање на душата од ангелите со примери).

⁹³ Амониј е претставен во Чудото на јерусалимското патување во критските цркви Св. Никола во Кириакоселиа и Света Богородица во Патсо, обете со сликарство од првата половина на 14 век: Λασιθιωτάκης Κ., *Εκκλησίες της δυτικής Κρήτης*, Κρητικά Χρονικά, 21 (1969), 469-471. Сцената, безмалку идентична на шишевската, е нотирана во манастирот Галатаки во Еубеа (1567): *Αγίου Νικολάου Γαλατάκη*, in: Γερά Μητρόπολις Χαλκίδος, Ζωντάνα, 2002, 317.

⁹⁴ Διονυσίου του εκ Φουρνά, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, απο Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Εν Πετρούπολι 1909, 181.

9. Чудото на море и Успение на Св. Никола / Sea story and the burial of St. Nicholas

топличката припрата (1534/35) која во основа се базира на иконографскиот концепт применет во Марковиот манастир (опело со хористи пред одар со иста ориентација на покојникот), проширен со претставата на ѓакон кој го мириса елејот во кадилницата собран од мироточивиот светител, раритетен детаљ којшто досега не е нотирани во науката.

Последната сцена во Николиниот циклус е *Св. Никола му го враќа видот на Стефан Дечански* (СТЫ НИКОЛАЕ ПРИНЕСЕ ... ДЕЧАН...) (Сл. 10). Централната позиција на сцената ја зазема постелата на која спие крал Стефан Урош Трети со повез на очите. Св. Никола со благослов и со очи насликани во левата рака, му пристапува од лево. Случката ја набљудуваат две детски фигури (младите синови?). Зад постелата, токму над главата на кралот се издига куполна градба која, заедно со сидниот параван, ја затвора сцената. Во горниот десен агол е насликан небески сегмент од кој се подава Христовата полуфигура, благословувајќи го чудодејниот чин.

Биографијата на Стефан Дечански, поминувајќи низ повеќедецениски процес на „промена на идентитетот“ до конечно форматирање во житије на богоумилан крал-маченик и заштитник на чистата вера, го досегнува својот култен зеник по обновата на Пекската патријаршија (1557).¹⁰¹ Хагиографијата на св. Никола, дополнета со сцени-

¹⁰¹ Поповић Д., *Свети крал Стефан Дечански*, in: Eadem, *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, САНУ&Балканолошки институт, Београд 2006, 143-183.

те поврзани со Стефан Дечански, „посведочени“ од кралскиот биограф Григориј Цамблак,¹⁰² имала особено место во уметноста, не само во централнобалканскиот регион,¹⁰³ туки и во руската уметност во 16 и 17 век.¹⁰⁴ Најстарата зачувана дополнета редакција на Николиниот циклус со двете најпопуларни сцени од аги-био/графијата на Дечански, Јавувањето на св. Никола на Овче Поле и Изцелението на видот на кралот во цариградскиот манастир Пантократор, е нотирани во припратата на Св. Никола Дабарски (1573/74),¹⁰⁵ по која се редат бројни претстави со вклучување на една или на обете сцени.¹⁰⁶ Оценета како осо-

¹⁰² Григорије Цамблак, *Житије краља Стефана Дечанског*, in: *Старе српске биографије*, предговор и редакција: Д. Богдановић, Просвета, Београд 1975, 206-207 (за борбата против еретиците), 212 (Јавувањето на св. Никола во неговиот храм на Овче Поле), 213 (Изцеление на видот во константинополскиот Пантократорски манастир), 214 (Третото јавување на св. Никола).

¹⁰³ В. преглед: Петковић С., *Зидно сликарство*, 83-84; Бакалова Е., *Култът към реликвите и чудотворните икони. Традиции и съвременност*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, София 2016, 84-85.

¹⁰⁴ Петковић С., *Живот Стефана Дечанског на руским минијатурама и фрескама XVI и XVII века*, in: *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, САНУ, Београд 1898, 415-427. Види уште и: *Возвращение зрения Сербскому царевичу Стефану in: Чудеса святителя Николая по его успению* at <http://www.ierei-korenev.ru/biblioteka/nikolai.html#10> (посетено на: 20.10.2016)

¹⁰⁵ Пејић С., *op. cit.*, 167.

¹⁰⁶ Cf. Петковић С., *Зидно сликарство*, 83, 92, 110-

10. Св. Никола му го враќа видот на Стефан Дечански /
St. Nicholas heals Stefan Dečanski of blindness in Constantinople

бено значајна за ширење на култоста на Стефан Дечански како крал-маченик и заштитник на чистата вера „од разни ереси и безбожни бабуни“,¹⁰⁷ како и за ширењето на ликовноста на споменатите чуда на св. Никола, се посочува дечанската житијна икона, дело на зографот Лонгин (1577), на која се насликани три јавувања на светиот архијереј на кралот.¹⁰⁸

Шишевската сцена, единствена во сликарството на подрачјето на Р. Македонија, има атипична иконографија која првично асоцира на јавувањето на св. Никола на измачениот крал кога му ветил дека по пет години ќе му го исцели видот. И покрај спиечката положба на кралот и „паушалниот“ наслов, сметаме дека во шишевската припра-та е илустрирано чудесното исцеление на видот од страна на светиот архијереј поради експлицитните елементи како што се очите во рацете на светителот, куполната градба во средиштето на заднината (алузија на манастирот Пантократор), како и благословот на Пантократорот кој се подава од

небеско сијание, идентично на она на посмртниот дечански портрет на кралот (околу 1343)¹⁰⁹.

Заокружување

Житијниот циклус на патронот на Шишевскиот манастир брои четиринаесет сценски рамки во кои се кадрирани седумнаесет случувања од светителскиот животопис, што го прави најнаративен циклус во Р. Македонија. Овој циклус е сочинет од круцијалните случувања - биографски и чудодејни, животни и посмртни, од агиографијата на св. Никола. Сцените имаат сожета иконографија, чиишто заеднички именител е монотоната сувопарност на сценографијата, архитектонска и ентериерна (мобиљарна). Светителот, освен на момочка возраст, е типизирано претставен во полиставрион со омофор и со кодекс в рацете. И покрај сведеноста на иконографскиот концепт, анонимниот автор ги прикажал стожерните сценски елементи и, згора на тоа, ги надградил со епизоди и детали, од кои повеќето се исклучителна или раритна појава во Николиниот циклус.

Резимираниот листинг на тематско-иконографските специфики брои десетина сигнификантни поединости. Имено, во Раѓањето малиот Никола самостојно стои во садот давајќи заштитнички благослов со десната рака, кој е карактеристичен за индивидуалните претстави на све-

111, 174, 195, 211; Пајиќ С., *op.cit.*, 622-623; Ракиќ З., *op.cit.*, 89-90.

¹⁰⁷ Во Цамблаковиот текст се спомнуваат „бабунски еретици“ во кои се препознаени следбениците на боготилското учење во околината на планината Бабуна: Григорије Цамблук, *op. cit.*, 206, заб. 4 на стр. 284.

¹⁰⁸ Ђуриќ В. Ј., *Икона светог краља Стефана Дечанског*, РЗССК, Београд 1985, 12-32, сл. 6, сл. 10, сл. 16.

¹⁰⁹ Поповиќ Д., *op.cit.*, сл. на стр.151.

тецот крај иконостасите и на иконите што ја потенцира неговата брзопомошничка моќ, врежана во колективната меморија на верниците. Крштевањето, раритетна сцена во житијните циклуси на св. Никола на Балканот, е сигнификантна за древноруската книжевна и ликовна агиографија на светецот. Малиот Никола учи свети книги кај учител кој сличи на апостолот Лука - евангелист и лекар по вокација, насликан на пандантифот над сцената со што се потенцира рамноапостолската мисија и чудотворните лечебни способности на култниот светец. Иконографска реткост содржи и Николиното ракоположување за факон каде што, преку ножиците во рацете на свештеникот, е насликан протоколот за примање на малата схима (мантија) со што сцената, всушност, го илустрира замонашувањето на св. Никола. Во Спасувањето на трите млади сестри од блудничење е насликано покајанието на нивниот татко преку јасниот плачен израз на неговото лице и преку шамичето во рацете на светителот. Спасувањето на свештеникот Христофор од смртта е исклучително ретка сцена во поширокиот балкански регион, чијашто предлошка има руска провениенција. Детал кој треба да се издвои е и здравицата за чудесното спасување на убавото момче од Сарацените, сцена во која има очекувани ориентални влијанија (кафтани и ибрици). Момчето (Амониј), искачено на јарболот на кораб, ја легитимира сцената Чудото на море како илустрација на чудото за време на јерусалимското ходочасничко патешествие, а пак сцената со Стефан Дечански го прикажува чудесното исцеление на видот на кралот-маченик во цариградскиот Пантократорски манастир. Неспорни аргументи за оваа идентификација се очите во раката на св. Никола, куполната градба во заднината и Пантократорскиот благослов од небескиот сегмент. Треба издвоено да се нотира дека житијните сцени Крштевање, Спасување на Христофор од смртта и Изцеление на видот на Дечански се единствени во македонското сликарство до 19 век.

За разлика од Николините циклуси во ансамбли со видна теолошка ерудиција,¹¹⁰ во шишевската приправа не е следен хронолошкиот тек на настаните во животот/чудата на светителот. Тоа е особено видливо во „обезреденоста“ на сцените кои имат традиционално почитуван континуитет (Спасувањето на тројцата ликијци од меч, Тројцата војводи во зандана, Јавувањето на царот Константин и на епархот Евлавиј), кој ја потенцира симболиката на историската рамка која го поврзува св. Никола со царот Константин и Првиот все-

¹¹⁰ Како на пример во Марков манастир, на иконата од Патмос и во Св. Никола Дабарски.

ленски собор. Местоположбата на сцената Спасувањето на трите девојки од блуд, интерполирана меѓу кадрираните легенди за стратилатите, може да се оправда со нејзината идејна поврзаност со т.н. женски чуда кои се насликани над неа, на западниот ѕид во припратата, во рамките на Христовите чуда и дела.¹¹¹

Ако се изземат вообичаените почетни биографски сцени, како и враќањето на видот на Стефан Дечански, сите останати сцени ја нагласуваат брзата помош на светителот и неговата клучна улога како заштитник на христијанството (чистата вера и верници) од „безверните“ кои, во изворите, се именувани како Арабјани, Сарацени, Арапи, тирани и пагани. Причините за овој избор лежат во социо-историските услови за време на туркократскиот период кога св. Никола бил симболично повикуван да ја сочува вер(б)ата на паствата.

Овој житијен концепт со раритетни специфики, вклучувајќи ги и влијанијата со руска провениенција, го поврзуваме со името и времето на актуелниот учен скопски митрополит Симеон (поименично издвоен во ктиторскиот натпис) кој, според изворите, посветено се грижел за духовниот живот во својата епархија донирајќи книги, меѓи кои и руски, и други вредни литургиски предмети.¹¹² Познато е дека од средината на 16 век почуваат да циркулираат бројни еkleктични концепти кои резултирале со „ажурирање“ на зографските прирачници и со нови иконографско-тематски редакции,¹¹³ кои го чинат поствизантското сликарство податно и интересно за проучување. Согледбите за ретките и единствените елементи во сцените и концептот на шишевскиот циклус на св. Никола несомнено даваат нови сознанија за разновидноста на сликовноста на животописот на најпопуларниот христијански светец.

¹¹¹ За концептот на циклусот и женските чуда: Серафимова А., *Чуда и поуке Христове у Шишевском манастиру*, 131-142.

¹¹² Cf. Серафимова А., *Прилог кон проучувањата на една сликарска работилница од 30-тите години на 17 век*, 48 (заб. 4-5); eadem, *Кучевшки манастир Свети Архангели*, НИК Лист, Скопје 2005, 292-293 (со литература).

¹¹³ Преглед на тенденциите и влијанијата во поствизантското сликарство: Garidis M. M., *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance, 1450-1600 et dans les pays sous domination étrangère*, Editions C. Spanos, Athènes 1989, 347-364 (обемна библиографија за сликарството на Балканот: 375-382).

Aneta SERAFIMOVA

THE LIFE OF SAINT NICHOLAS IN THE MONASTERY OF ŠIŠEVO IN SEVENTEEN SHOTS

Summary

Saint Nicholas' cycle depicted in the narthex of the Monastery of Šiševo (1630) consists of 17 shots shaped in the 15 framed scenes which makes it the most narrative one among the preserved examples in the Republic of Macedonia. The presentation of the saint's life traditionally begins with the biographical scenes (*birth with bath miracle, baptism and schooling*), continuing with the rites of chirotony (*consecration of deacon, priest and of bishop*), which are followed by three appearances of the saint (*to Ablabius, Constantine and to the three generals in prison*), and six miracle rescues (*of three maidens from prostitution, three men from execution, Demetrius from drowning, Christopher from death, Basil from Saracens and ship from sinking*), ending with *the burial of St. Nicholas and the Stefan Dečanski's recovery from blindness*.

Following the basically traditional arrangement, the cycle is expanded and upgraded with rare episodes and elements. Summary listing of iconographic and thematic specifics comprises a dozen significant features. In the scene of birth with bath miracle Nicholas stands on his own in a tub giving blessing of protection with his right hand, which is characteristic gesture of the individual images of the saint places by the iconostases and on the icons. The Baptism, a rare scene in the cycles of St. Nicholas in the Balkans, is typical for Ancient Russian literature and art dedicated to the saintly bishop. In the scene of schooling, the teacher resembles the Apostle Luke painted on the pendentive above. This element highlights the equal-to-apostles status of St. Nicholas for his outstanding service in the spreading and assertion of Christianity. The scene Ordination of a deacon also contains certain uncommon detail - the scissors in the hands of the priest, thereby becoming the illustration of the receiving the monastic tonsure/vow by Nicholas. In the

Story of the three maidens is depicted the repentance of their father which can be recognized by his crying face and the handkerchief in the saint's hand. The pattern of the scene St. Nicholas rescues Christopher from death, seldom displayed within the Vita cycle, has a Russian provenance. A detail that is worth noting is the toast of one participant who celebrates the rescue of Basil from Saracens. The boy called Ammonium who climbed the mast of a ship, specifies Šiševo see story as an illustration of the miracle event during the journey of pilgrimage to Jerusalem. The scene with the presentation of the king Stefan of Dečani shows his miraculous recovery from blindness executed by St. Nicholas in the Monastery of Pantocrator in Constantinople. It should be noted that the scenes St. Nicholas' baptism, St. Nicholas rescues Christopher from death and St. Nicholas heals Stefan of Dečani of blindness in Constantinople are the unique in Macedonian painting up to 19th Century.

In the St. Nicholas' cycle in the narthex of Šiševo there are prevailing scenes/events that emphasize the fast-helping power of the saint and his key role as the wondermaker protector of Christianity (pure faith and devotion) from "atheists" who are, according to sources, named as Arabians, Saracens, Arabs, tyrants and pagans. The reasons for this concept lie in the socio-historical circumstances during the Ottoman period when St. Nicholas was symbolically called upon to preserve the faith and believe of devotees.

Conclusions derived from the thematic and iconographic analyses reveal the Šiševo cycle of St. Nicholas as amazing /remarkable. Its features will enrich the knowledge on varieties of its visualization which was shaped in the centuries-old process starting in Late Antiquity.

